

Determinanty i zróżnicowanie aktywności społeczno-kulturowej polskich organizacji w Niemczech na przykładzie Berlina i Hamburga

Determinants and diversification of socio-cultural activity among Polish migrants as exemplified by those in Berlin and Hamburg

Magdalena Szmytkowska Dominika Studzińska

Uniwersytet Gdański, Wydział Nauk Społecznych
ul. Bażyńskiego 4, 80-309 Gdańsk
geoms@ug.edu.pl • geods@ug.edu.pl

Zarys treści. Polscy migranci wiedzeni do Niemiec głównie motywami zarobkowymi, wykazują niską aktywność społeczno-kulturową i polityczną. Tym samym określani są mianem mniejszości niewidzialnej (*invisible migrants*). To się jednak zmienia i od kilkunastu lat zauważalna jest ewolucja zachowań Polaków w Niemczech, ze szczególną intensywnością w ośrodkach metropolitalnych. Celem opracowania jest identyfikacja oraz porównanie rodzajów i poziomu aktywności społeczno-kulturowej polskich migrantów w dwóch niemieckich miastach: Berlinie i Hamburgu. Artykuł powstał na podstawie wyników badań jakościowych w formie serii wywiadów pogłębionych zrealizowanych w ramach projektu badawczego „Obszary aktywności społecznej polskich migrantów w Niemczech. Studium porównawcze Berlina i Hamburga” (nr 2018-17), finansowanego przez Polsko-Niemiecką Fundację na rzecz Nauki. Tłem do badań jakościowych była analiza dostępnych informacji statystycznych, pozyskanych z Głównego Urzędu Statystycznego oraz Niemieckiego Federalnego Urzędu Statystycznego.

Słowa kluczowe: migracje, aktywność społeczno-kulturowa, Berlin, Hamburg.

Keywords: migration, socio-cultural activity, Berlin, Hamburg.

Wstęp

Aktywność społeczna polskich imigrantów w Berlinie i Hamburgu wyraźnie się intensyfikuje. Napływ nowych migrantów, wiedzionych do Niemiec już nie tylko motywacjami zarobkowymi, ale także potrzebą samorozwoju oraz poznawania nowych kultur i miejsc, wzrastające zainteresowanie grupami imigranckimi ze strony niemieckich instytucji, jak również podejmowanie współpracy w ramach nowopowstających sieci organizacji imigranckich powodują, że aktywność społeczno-kulturowa polskiej zbiorowości w badanych miastach staje się coraz bardziej widoczna i zróżnicowana. Polska diaspora zdaje się coraz wyraźniej i odważniej zaznaczać swoją obecność w przestrzeni społecznej niemieckich miast. Choć zachowania te, na tak szeroką skalę, są zjawiskiem stosunkowo nowym, to ich intensywność oraz zasięg przestrzenny pozwalają na wnioskowanie, iż w niedługim okresie polska zbiorowość znacząco zwiększy swoją widoczność wśród obywateli niemieckich i grup imigranckich.

Podstawowym celem niniejszego artykułu jest identyfikacja aktywności społeczno-kulturowej polskich migrantów w dwóch niemieckich miastach: Berlinie i Hamburgu. Inten-

cją Auterek jest próba odpowiedzi na trzy kluczowe pytania badawcze: (1) jakie czynniki warunkują aktywność społeczno-kulturową polskich zbiorowości w badanych miastach? (2) czy zauważalne są różnice w działalności społecznej podejmowanej przez polskich migrantów w Berlinie i Hamburgu? (3) jakie są kierunki rozwoju instytucjonalnej i pozainstytucjonalnej aktywności polskiej zbiorowości w tych miastach? Wybór miast do badań wynikał z jednej strony z największej koncentracji polskich zbiorowości w Berlinie i Hamburgu, różnic w zakresie okresów napływu Polaków oraz zróżnicowań społeczno-kulturowych i gospodarczych cechujących te miasta, z drugiej zaś – ze stosunkowo niewielkiej liczby opracowań naukowych, poświęconych zaangażowaniu społecznemu polskich migrantów w tych miastach. Z przeglądu literatury przedmiotu wynika bowiem, że w przypadku Berlina nieliczni badacze skupiają się na zachowaniach polskich migrantów w przestrzeni publicznej (m.in. Studzińska i Szmytkowska, 2020; Nowosielski, 2019a; Lisiak, Nowicka, 2018; Szczepaniak-Kroll, 2017; Main, 2016; Gandziarowska, 2006), natomiast w przypadku Hamburga brakuje tego typu opracowań. Tymczasem wieloletnie tradycje migracyjne Polaków do Hamburga, w powiązaniu ze specyfiką tego ośrodka, stanowiły kluczowe przesłanki do podjęcia pogłębionych badań. Ponieważ aktywność publiczna polskich migrantów w Berlinie zaczyna oddziaływać na zachowania pozazawodowe Polaków mieszkających w Hamburgu, badanie obu zbiorowości jest niezwykle istotne i pozwala na sformułowanie pewnych prawidłowości w zakresie zaangażowania społecznego Polaków na emigracji.

Materiały i metody

Materiał badawczy zebrano w 2019 r., w trakcie siedmiu wizyt studyjnych w Berlinie i Hamburgu. Pierwszym etapem postępowania badawczego było przeprowadzenie zogniskowanego wywiadu grupowego, w którym udział wzięło 12 członków organizacji polonijnych o zróżnicowanym stopniu zaangażowania w aktywność badanych instytucji. Respondenci reprezentowali różne grupy wieku, fale migracyjne oraz zajmowali odmienne pozycje społeczno-zawodowe. Zastosowano celowy dobór próby. Następnie przystąpiono do realizacji eksperckich wywiadów pogłębionych, częściowo ustrukturyzowanych. W toku badań przeprowadzono 15 wywiadów w Berlinie i 10 w Hamburgu. W badaniu udział wzięli przedstawiciele władz polskich, niemieccy akademicy, założyciele i członkowie stowarzyszeń imigranckich, polscy przedsiębiorcy oraz przedstawiciele mediów lokalnych. Dane respondentów zanonimizowano i zakodowano¹. Tłem do badań jakościowych była analiza dostępnych informacji statystycznych, pozyskanych z Niemieckiego Federalnego Urzędu Statystycznego oraz Głównego Urzędu Statystycznego (GUS).

Tło teoretyczne

Problematyka aktywności społecznej imigrantów i ich partycypacji w różnego typu przedsięwzięciach, zarówno w wymiarze instytucjonalnym, jak i pozainstytucjonalnym, jest szeroko podejmowana w badaniach naukowych. W naukach społecznych wyróżnia

¹ Symbol i numer oznaczają numer wywiadu przeprowadzonego w ramach badań autorskich: A – przedstawiciel środowiska akademickiego, D – działacz społeczny, W – przedstawiciel władz państwowych, M – przedstawiciel mediów, P – przedsiębiorca.

się partycypację polityczną, związaną bezpośrednio ze strukturą władzy, działalnością instytucji i partii politycznych oraz partycypację publiczną, związaną z procesem samoorganizacji jednostek w związki publiczne (Lesińska i Pszczółkowska, 2018, s. 6). Pojęcie partycypacji politycznej nie jest jednoznacznie i ściśle określone. Z przeglądu literatury bowiem wynika, że o ile rdzeń definicji, zawierający podstawowe (konwencjonalne) wymiary partycypacji politycznej nie budzi wątpliwości, o tyle już inne – pozainstytucjonalne (niekonwencjonalne) aspekty zaangażowania nie zawsze są traktowane jako aktywność polityczna (por. Martiniello, 2005; Adamson, 2007; Zapata-Barrero et al., 2013; Gabrielli et al., 2017). Do konwencjonalnych wymiarów partycypacji politycznej zalicza się możliwość głosowania lub kandydowania w wyborach, głosowania w referendach, członkostwo w partiach politycznych, zasiadanie w radach doradczych lub udział w innych formach życia politycznego. Natomiast pośród niekonwencjonalnych form zaangażowania politycznego imigrantów wymienia się protesty, demonstracje, okupacje, strajki polityczne, strajki głodowe, nieposłuszeństwo obywatelskie i bojkoty (Gabrielli et al., 2017, s. 88). Jak wskazują cytowani badacze, sprowadzanie partycypacji politycznej do działań konwencjonalnych, wyklucza szeroką gamę działań, które z pewnością należy postrzegać jako aktywny udział w życiu politycznym i możliwość artikulacji własnych poglądów i oczekiwań. Szczególnie ważnym aspektem aktywności publicznej imigrantów jest partycypacja publiczna (obywatelska), przejawiająca się najczęściej osobistym zaangażowaniem w działalność różnorodnych organizacji i stowarzyszeń, stanowiących niejednokrotnie jedyną dostępną dla imigrantów przestrzeń do manifestacji swojej obecności i interesów w sferze publicznej państwa przyjmującego (Lesińska i Pszczółkowska, 2018, s. 6-7). Partycypacja społeczna imigrantów może mieć wymiar nie tylko formalny (polityczny i obywatelski), ale również nieformalny. Pośród nieformalnych form aktywności społecznej imigrantów, wymieniane są m.in. bezinteresowna pomoc sąsiadom i innym osobom w bliskim otoczeniu społecznym, prowadzenie zbiórki pieniędzy bądź innych dóbr na rzecz potrzebujących, aktywność w przestrzeni wirtualnej (prowadzenie bloga, aktywność w mediach społecznościowych i na forach internetowych), działania na rzecz społeczności lokalnej, prowadzenie nieformalnej grupy hobbyistycznej, organizacja doraźnych bądź cyklicznych wydarzeń, spotkania w pozazawodowej sferze publicznej (Nowosielski i Nowak, 2020, s. 3-4).

Jak podkreśla Moya (2005, s. 839), główny bodziec do zrzeszania nie wynika z kulturowego pochodzenia imigrantów czy obywatelskich zwyczajów państw przyjmujących, ale z bardziej uniwersalnego źródła, czyli samego fenomenu migracji. Tak szerokie podejście do kwestii potrzeby zrzeszania się, jak podkreśla autor, istotnie wpływa na trudności w jednoznacznym zdefiniowaniu organizacji imigranckich, które cechuje nie tylko wielowymiarowość w zakresie profilu działalności, ale również jej ukierunkowania i zasięgu. W kontekście zakresu przedmiotowego działalności, Brettell (2005) wyróżnia organizacje o profilu etnicznym, kulturowym, regionalnym, społecznym, zawodowym, religijnym, charytatywnym, sportowym i in. Natomiast w kontekście kierunków prowadzonej aktywności społecznej migrantów, Gabrielli et al. (2017, s. 98) wskazują na następujące opcje: państwo pochodzenia i państwo przyjmujące, ale także na formy hybrydowe, funkcjonujące na poziomie dwunarodowym (stowarzyszenia jako pomosty pomiędzy mieszkańcami danego kraju i imigrantami) oraz transnarodowym.

Do czynników, które warunkują partycypację migrantów, zalicza się:

- cechy migrantów w wymiarze jednostkowym (m.in. status ekonomiczny, wykształcenie, płeć, wiek, poziom znajomości języka, długość pobytu za granicą) bądź gru-

powym (m.in. liczebność, stopień zorganizowania, obecność charyzmatycznych liderów, kapitał społeczny),

- politykę państwa pochodzenia wobec obywateli będących za granicą oraz ich potomków (polityka wobec diaspory),
- system polityczno-instytucjonalny państwa osiedlenia, w tym formalne rozwiązania prawne i zasady działania systemu politycznego, dostępne dla migrantów mechanizmy i kanały uczestnictwa, a także prowadzona polityka integracyjna (Lesińska i Pszczołkowska, 2018, s. 13).

Kluczową kwestią w kontekście społecznego zaangażowania imigrantów w sferze publicznej pozostaje jego wpływ na przebieg procesów integracji w społeczeństwie przyjmującym. Nie zawsze jednak ta relacja jest jednokierunkowa: partycypacja => integracja. Zazwyczaj relację tę ocenia się jako korzystną z perspektywy kraju przyjmującego oraz samego imigranta, który czuje się bezpiecznie w nowym otoczeniu i ma chęć większego – niż tylko indywidualnego – zaangażowania. Ponadto, „partycypacja w postaci działań kolektywnych wymagających zaangażowania określonych zasobów (czasu, środków finansowych, etc.) wymaga określonego poziomu wiedzy o nowym społeczeństwie i otoczeniu prawno-instytucjonalnym oraz zainteresowania i podjęcia aktywności w szerszym środowisku społecznym niż własna grupa etniczna” (Lesińska i Pszczołkowska, 2018, s. 13). Zaangażowanie imigrantów w działalność publiczną może z czasem ewoluować w kierunku partycypacji politycznej, przyspieszając tym samym integrację ze społeczeństwem kraju przyjmującego. Należy jednak zwrócić uwagę na inny możliwy aspekt relacji pomiędzy partycypacją i integracją, wynikający z faktu utrzymywania bliskich relacji z krajem wysyłającym. Tak zwana podwójna lojalność mogłaby sprawić, że członkowie stowarzyszeń imigranckich, posiadający bardzo silnie rozwiniętą tożsamość narodową, mogliby prowadzić działalność na rzecz spowolnienia albo wręcz zahamowania integracji (Nowosielski, 2011). Obecnie, w kontekście ogromnej skali migracji, coraz częściej kraje wysyłające i przyjmujące podejmują współpracę w domenie integracji imigrantów, co przekłada się również na działania dotyczące funkcjonowania zrzeszających ich organizacji (Nowak i Nowosielski, 2016).

Z punktu widzenia samych imigrantów procesy integracyjne zachodzą przede wszystkim na poziomie lokalnym. Lokalna polityka integracyjna powinna mieć najwyższy priorytet z uwagi na fakt, że miasta przyjmują przybyszów, reprezentujących różne kultury, religie i style życia. Ponieważ proces integracji nie jest zjawiskiem samoistnym i nie zachodzi w sposób naturalny, brak wsparcia ze strony władz lokalnych może zagrażać spójności społecznej miasta (Penninx, 2007, s. 21). W tym kontekście potrzeba samoorganizacji i zaangażowania społecznego imigrantów na poziomie lokalnym może być znaczącym uzupełnieniem polityki miejskiej na rzecz postępujących procesów integracji.

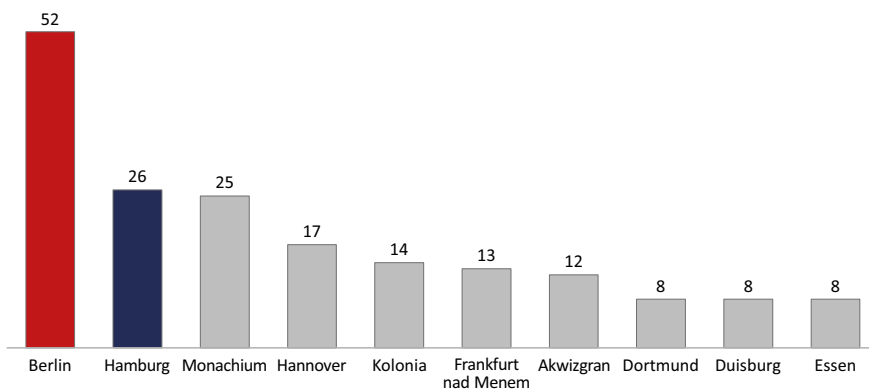
Wielkość, struktura i obszary koncentracji organizacji polonijnych w Niemczech

Według danych, cyklicznie publikowanych przez GUS, w 2018 r. na obszarze Niemiec funkcjonowało 415 organizacji polonijnych (Baza organizacji i instytucji polskich..., 2019), zlokalizowanych łącznie w 128 miastach niemieckich². Świadczy to o znacznym rozdrobnieniu

² Wart podkreślenia jest fakt, że Baza Organizacji i Instytucji GUS jest niepełna i brakuje w niej kluczowych dla życia Polonii instytucji. GUS podaje, że jej nieaktualność jest konsekwencją dynamicznego charakteru i skali

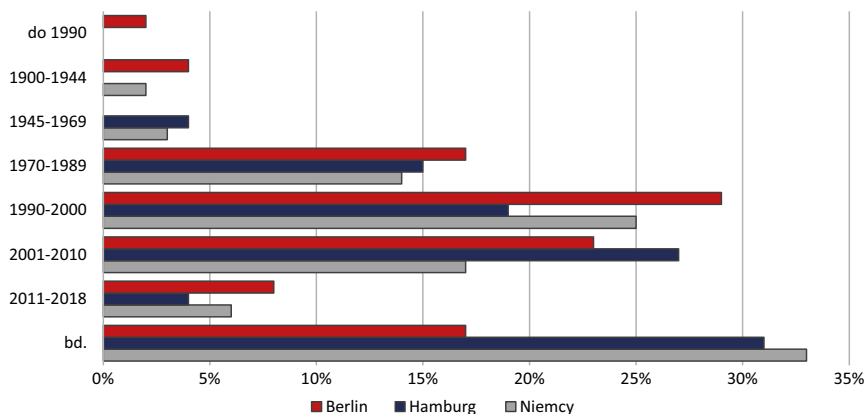
działalności na rzecz społeczności polonijnej i polskich migrantów, ale zarazem o ich dobrej dostępności, nawiązującej bezpośrednio do obszarów koncentracji polskiej diaspory. Na rycinie 1 przedstawiono grupę miast, w których poziom koncentracji polonijnych instytucji społecznych jest najwyższy. Dotyczy on w szczególności trzech miast: Berlina (52 organizacji; 12,5% ogółu w Niemczech), Hamburga (odpowiednio 26 i 6,3%) i Monachium (25; 6,0%). Z danych na temat liczby polskich instytucji, zagregowanych do poziomu landów niemieckich wynika, że największą ich koncentracją cechuje się Nadrenia Północna Westfalia, gdzie funkcjonuje niemal ¼ ogółu organizacji, zlokalizowanych w tak popularnych, wśród polskich migrantów zarobkowych, miast, jak: Kolonia, Akwizgran, Dortmund, Duisburg, Essen, Düsseldorf czy Bielefeld.

Z cytowanej bazy danych wynika, że dominującym okresem powoływania do życia polskich organizacji społecznych były dwie dekady przełomu XX i XXI w., czyli lata 1991-2000 oraz 2000-2010, co koresponduje bezpośrednio ze wzmożoną falą napływu migracyjnego do Niemiec, zapoczątkowaną wraz z przełomem transformacyjnym w Polsce (ryc. 2). Również w przypadku analizowanych w niniejszym artykule miast, Berlina i Hamburga – koncentrujących największą liczbę organizacji i instytucji społecznych, wspierających polonię niemiecką oraz polskich migrantów – we wskazanych okresach rozwój sieci polskich instytucji pozarządowych był najintensywniejszy, przy czym w Berlinie najwięcej organizacji powstało w ostatniej dekadzie XX w. (29% wszystkich instytucji berlińskich), natomiast w Hamburgu – w pierwszej dekadzie XXI w. Należy również podkreślić fakt powstania wielu organizacji polonijnych w latach 1970-1989, co jest związane z otwarciem międzynarodowym Polski w latach 70. oraz tzw. migracją solidarnościową lat 80. XX w. Istotnym zastrzeżeniem w analizach czasu powstania polskich instytucji w Niemczech są znaczące braki danych odnośnie roku powołania danej instytucji, które w skali całego kraju sięgają 33%, a w Berlinie i Hamburgu – odpowiednio 17% i 31%.

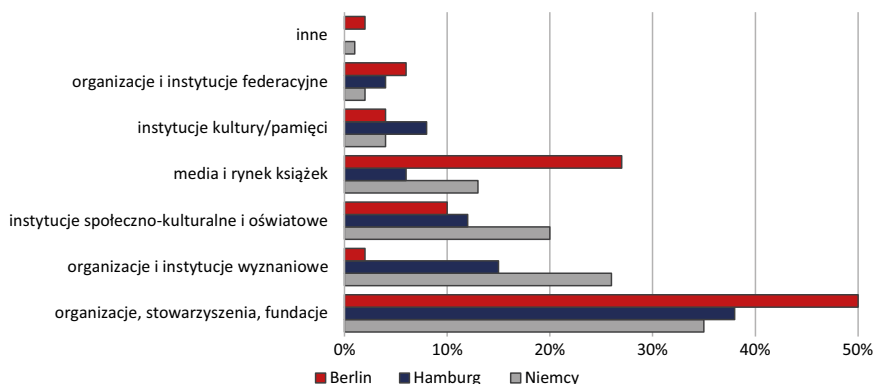
Ryc. 1. Miasta niemieckie koncentrujące największą liczbę organizacji i instytucji polskich polonijnych w 2018 r. *German cities concentrating the greatest numbers of Polish-diaspora organisations and institutions as of 2018*
Opracowanie własne na podstawie GUS (2019).

badanego zjawiska. Niemniej jednak, należy zauważyć, że baza ta tworzona jest na zasadzie samospisu, a weryfikacja danych przez GUS jest bardzo podstawowa, co znacząco zmniejsza ich wiarygodność. Tym samym dane te należy traktować raczej jako pewnego rodzaju szacunki i wstęp do bardziej szczegółowych badań terenowych. Z braku innych materiałów źródłowych Autorki zdecydowały się na wykorzystanie tych danych jako tło do późniejszych analiz.

Ryc. 2. Struktura polskich organizacji i instytucji według czasu powstania w Niemczech, Berlinie i Hamburgu
Structure of Polish organisations and institutions by time of establishment in Germany, Berlin and Hamburg
 Opracowanie własne na podstawie GUS (2019).

W strukturze działalności polskich organizacji według rodzajów w skali całego kraju dominują stowarzyszenia o szerokiej formule działalności (35% ogółu), a także instytucje wyznaniowe społeczno-kulturalne i oświatowe oraz związane z rynkiem mediów i książki (odpowiednio: 26%, 20% i 13%) (ryc. 3). Również w przypadku obu analizowanych miast struktura rodzajowa organizacji jest zdominowana formułą stowarzyszeniową: 50% w Berlinie i 37% w Hamburgu, natomiast w przypadku innych rodzajów działalności zauważa się już istotne różnice. W Berlinie wyraźną nadreprezentacją cechują się organizacje z rynku mediów i książki (27% ogółu berlińskich organizacji), przy zdecydowanie niższym udziale instytucji wyznaniowych (zaledwie 2%) oraz kulturalno-oświatowych (10%). W przypadku Hamburga nadreprezentowane w strukturze organizacji są instytucje kultury i pamięci, a dokładniej – cmentarze i miejsca pochówku (8%), natomiast najmniej najniższy udział mają organizacje rynku mediów i książki (6%).

Ryc. 3. Struktura polskich organizacji i instytucji według rodzajów w Niemczech, Berlinie i Hamburgu w 2018 r.
Structure of Polish organisations and institutions in Germany, Berlin and Hamburg by type, as of 2018
 Opracowanie własne na podstawie GUS (2019).

Powyższa analiza rozmieszczenia, czasu powstania i rodzajów działalności podejmowanych przez polskie instytucje i organizacje społeczne prowadzi do wniosku, że miasta te odgrywają istotną rolę jako ośrodki koncentracji i publicznej aktywności społecznej polskich migrantów oraz przedstawicieli Polonii niemieckiej. Istotny wzrost ich liczby w latach 1990-2010 stanowi odpowiedź na wzmożone fale migracyjne Polaków do Niemiec, spowodowane transformacją ustrojową oraz akcesją do Unii Europejskiej i może być oznaką procesu rosnącej widoczności polskiej diaspory w Niemczech. Ponadto, wraz z rosnącą liczbą organizacji w ostatnich dziesięcioleciach postępują zmiany w strukturze rodzajowej organizacji społecznych, szczególnie zakresie wzrostu tzw. nowych aktywności związanych z rynkiem mediów i książek, co może znamionować intensyfikację zjawiska migracji typu *lifestyle*.

Uwarunkowania i efektywność aktywności społecznej polskiej diaspory w Berlinie i Hamburgu

Ogólna charakterystyka polskiej zbiorowości w Berlinie i Hamburgu

Niemcy od lat stanowią najczęściej wybierany kierunek migracyjny przez Polaków, a od 2018 r. państwo to plasuje się na pierwszym miejscu pośród najpopularniejszych kierunków czasowej emigracji z Polski. Z oficjalnych szacunków GUS (2019) wynika, że w 2018 r. na emigracji w Niemczech przebywało ok. 706 tys. Polaków. O atrakcyjności tego kraju decydują: (1) bliskość geograficzna względem Polski, (2) relatywnie lepsza sytuacja społeczno-gospodarcza, (3) rozwinięte sieci migracyjne oraz (4) wystąpienie Wielkiej Brytanii ze struktur Unii Europejskiej³. Decyzje o migracji do Niemiec podyktowane są najczęściej względami ekonomicznymi, co potwierdzają badania CBOS (2019) z których wynika, że 43% respondentów pracuje lub podjęło pracę w tym kraju w ostatnich 10 latach. Ponadto na zarobkowy charakter migracji wskazuje przewaga w strumieniu migracyjnym polskich migrantów w wieku produkcyjnym (Nowosielski, 2019b). Jak wynika z badań NBP (2019), Polacy napływający do Niemiec podejmują pracę głównie w sektorze budownictwa oraz usług domowych, a swoją sytuację na niemieckim rynku pracy oceniają stosunkowo dobrze. Należy mieć jednak na uwadze, że motywy wyjazdu z Polski są silnie zróżnicowane i coraz wyraźniej zaznacza się trend migracji motywowanych potrzebą samorealizacji (*lifestyle migration*) (Szczepaniak-Kroll, 2018; Studzińska i Szmytkowska, 2020). Tym samym Niemcy pozostają atrakcyjnym kierunkiem migracji dla różnych grup społecznych, reprezentujących coraz bardziej zróżnicowane motywy i strategie migracyjne.

Polska zbiorowość w Niemczech jest relatywnie rozproszona przestrzennie (Nowosielski 2019a). Do głównych obszarów koncentracji Polaków w Niemczech należą: Nadrenia Północna-Westfalia; Bawaria; Dolna Saksonia; Badenia-Wirtembergia (Bevölkerung..., 2019). Jak sugeruje Nowosielski (2019b), dużą liczebność Polaków odnotować można również w trzech miastach, będących krajami związkowymi: Berlinie, Hamburgu i Bremie. Wymienione metropolie niemieckie stanowią ważne kierunki migracji obserwowane w ostatnich latach, które są podejmowane nie tylko ze względu na motywacje ekono-

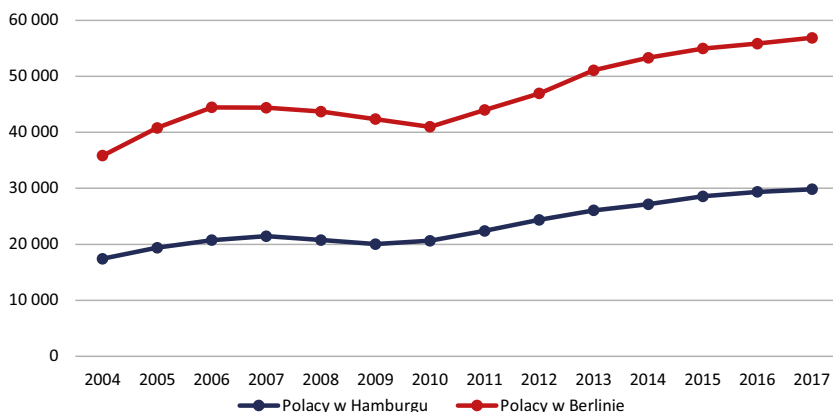
³ Jak podaje GUS (2019), w 2018 r. liczebność polskiej zbiorowości przebywającej w Wielkiej Brytanii spadła o 98 tys. w stosunku do 2017 r. Z oficjalnych statystyk wynika, że w Zjednoczonym Królestwie przebywa ok. 695 tys. Polaków. Zakończona w grudniu 2020 r. procedura opuszczenia przez Wielką Brytanię struktur unijnych, (Brexit), jest postrzegana jako powód decyzji polskich migrantów wielokrotnych o wyjeździe do Niemiec.

miczne, ale coraz częściej – potrzebę samorealizacji i dążenie do zmiany stylu życia (por. Studzińska i Szmytkowska, 2020).

Berlin, z uwagi na jego unikatowość o charakterze historycznym i społeczno-kulturowym, otwartość na grupy o różnym pochodzeniu etnicznym, ale przede wszystkim bliskość geograficzną względem Polski, pozostaje jednym z najpopularniejszych kierunków migracyjnych Polaków do Niemiec. Szacuje się, że w 2019 r. przebywało tam ponad 69 tys. Polaków, którzy stanowili ok. 10% ogółu migrantów (Statistisches Bundesamt, 2020). Z całą pewnością można stwierdzić, że grupa Polaków przebywająca w Berlinie jest zdecydowanie większa, chociaż nie ujęta w oficjalnych statystykach. Kolejnym miastem, notującym relatywnie stabilny napływ migracyjny z Polski, jest Hamburg, w którym na stałe przebywa ponad 24 tys. osób polskiego pochodzenia, stanowiąc prawie 8% mniejszości imigranckiej (Statistisches Bundesamt, 2020). Zainteresowanie polskich obywateli omawianymi miastami jako docelowymi kierunkami migracji i zamieszkania potwierdza zaznaczający się od 2010 roku wzrost liczby polskich migrantów (ryc. 4).

Wart podkreślenia jest fakt, że zarówno w Berlinie, jak i Hamburgu Polacy stanowią drugą – po mniejszości tureckiej – najliczniejszą grupę migrantów (Statistisches Bundesamt, 2020). Pomimo ich znaczącej koncentracji, polska społeczność postrzegana jest jako mniejszość niewidzialna. Słaba widoczność polskich migrantów przejawia się m.in. w: (a) znaczącym rozproszeniu terytorialnym w obu miastach, (b) dobrych kontaktach ze społeczeństwem niemieckim, (c) niskiej aktywności politycznej (por. Sakson, 2000; Loew, 2017; Nowosielski, 2019b; Studzińska i Szmytkowska, 2020). Polscy migranci, podejmujący aktywność społeczną w szeroko rozumianej sferze publicznej, uznają tęzę o niewidzialności za krzywdzącą, świadomie realizując swoje działania na rzecz zwiększenia ich widoczności w przestrzeni społecznej badanych miast.

Głównym powodem migracji do Berlina i Hamburga jest praca w sektorze budowlanym oraz usługach domowych. W opinii ekspertów (A1, M3, M4), wśród Polaków pracujących w tych miastach dominującą grupę stanowią osoby sprzątające, opiekunki do dzieci i osób starszych, pracownicy budowlani oraz fryzjerki. Trend, jakim jest praca poniżej kwalifikacji zawodowych, należy ocenić negatywnie, a próby jego przezwyciężenia są niezwykle waż-

Ryc. 4. Polscy obywatele zameldowani w Berlinie i Hamburgu w latach 2004-2017
Polish citizens registered as resident in Berlin and Hamburg across the 2004-2017 period
 Źródło: Statistisches Jahrbuch Berlin; Statistisches Jahrbuch Hamburg 2005-2018.

nie dla poprawy sytuacji migrantów, nie tylko z Polski. Niewątpliwie pozytywną zmianą jest wzrastająca liczebność polskich: artystów, lekarzy, stomatologów i architektów w Berlinie (Praszałowicz, 2010). Określenie profilu zawodowego polskich migrantów mieszkających w Hamburgu jest niemożliwe, z racji braku badań terenowych prowadzonych wśród społeczności tam mieszkającej. Pewnych informacji dostarczają przeprowadzone przez Autorki badania terenowe, które dowodzą, że trend wzrostu liczby Polaków reprezentujących wskazane zawody, wymagające wysokiego poziomu wykształcenia i kompetencji zawodowych jest obserwowany również w Hamburgu. Chociaż wnioski te wymagają potwierdzenia w toku badań ilościowych, to upoważniają do wnioskowania, coraz większym różnicowaniu grupy polskich migrantów ze względu na ich motywacje i strategie migracyjne, co istotnie zaczyna wpływać na zmiany widoczności i percepcji polskiej zbiorowości w Niemczech.

Ze względu na istotne różnicowania w zakresie motywów migracji, czasu napływu migracyjnego, wykształcenia i doświadczenia zawodowego, a także światopoglądu oraz miejsca pochodzenia, zbiorowość polskich migrantów mieszkających w Berlinie i Hamburgu jest silnie zróżnicowana wewnętrznie (Gandziarowska, 2006; Nowosielski, 2019b). Ponadto, z przeprowadzonych autorskich badań terenowych wynika, że w zachowaniach i działaniach podejmowanych przez polskie społeczności w Berlinie i Hamburgu można wskazać na szereg różnic, które wynikają nie tylko ze specyfiki obu grup migrantów, ale również z odmienności społeczno-gospodarczej obu miast.

Instytucjonalna i pozainstytucjonalna aktywność społeczna polskich imigrantów w przestrzeni społecznej Berlina i Hamburga – podobieństwa i różnice

Niewątpliwie w ostatnich latach następuje intensyfikacja aktywności społecznej polskich imigrantów w Berlinie i Hamburgu. Jednym z jej przejawów jest uczestnictwo w życiu społeczno-kulturalnym polskiej społeczności oraz w wydarzeniach organizowanych przez oba miasta przyjmujące. Z przeprowadzonych badań jakościowych wynika, że polska zbiorowość mieszkająca w Hamburgu, koncentruje się głównie wokół tzw. komercyjnych wydarzeń polonijnych, do których zaliczyć można występy popularnych polskich artystów, organizowane z dużą częstotliwością przez firmy eventowe. Tezę tę potwierdzili w swoich wypowiedziach eksperci. Jak podał jeden z nich (P3), „takich wydarzeń dla Polaków jest sporo, raz w miesiącu przyjeżdża z Polski teatr i odbywają się spektakle”. Kolejny dodał (P2), że „na pewno zapotrzebowanie [na polską kulturę – przyp. aut.] jest duże, czego wyrazem są wypełnione po brzegi sale w trakcie występów polskich artystów przyjeżdżających do Hamburga”.

Polacy mieszkający w Berlinie, pomimo bliskości geograficznej metropolii względem Polski, również poszukują stałego dostępu do polskiej kultury. Jak podała jedna z badanych osób (M3), „wszyscy żyjemy na emigracji, dlatego chcemy mieć dostęp do polskiej kultury. [...] W Berlinie odbywają się seanse polskich filmów, też na nie chodzę i niewątpliwie na takich projekcjach jest więcej Polaków niż Niemców”. Kolejny z ekspertów zauważył (D6), „minusem Berlina jest na pewno jego bliskość względem Polski. Działalność Polaków jest przez to ograniczona, bo w weekendy jeżdżą do Polski. Do mamy, na bazar... Chociaż to się zmienia, jest coraz więcej eventów dla Polaków, organizowanych przez Polaków, ale często w języku niemieckim”. Aktywność środowiska polskiego w Berlinie jest dość osobliwa, czego wyrazem jest otwarcie na wszystkich mieszkańców miasta, nie tylko Polaków.

Warto podkreślić, że polska zbiorowość przebywająca w obu miastach poszukuje stałego dostępu do polskiej kultury i języka. Z racji odległości geograficznej względem Polski potrzeba ta jest silniejsza wśród Polaków mieszkających w Hamburgu. Polacy mieszkający w Berlinie, korzystając z relatywnie niewielkiego dystansu fizycznego pomiędzy stolicą Niemiec i dużymi miastami Polski Zachodniej (Poznań, Szczecin i Wrocław), uczestniczą również w wydarzeniach kulturalnych organizowanych w Polsce. Jak podał jeden z ekspertów (A1), „Polacy tutaj mieszkający mają dużo większy kontakt z ojczyzną. Pochodzę z Poznania i jestem tam przynajmniej raz w miesiącu”. Z kolei Polacy przebywający w Hamburgu, z racji utrudnionego dostępu do polskiej kultury, chętniej uczestniczą w typowo polskich wydarzeniach. Należy wnioskować, że tęsknota za Polską, wywołana odległością względem ojczyzny może znacząco ograniczać aktywność polskiej społeczności w życiu kulturalno-rozrywkowym Hamburga. Jak zauważył jeden z badanych (P3), „jeżeli mówimy o imprezach typowo niemieckich, Polacy raczej nie chodzą. Na musicale tak, ale pozostałe wydarzenia nie cieszą się popularnością”. Ponadto postrzeganie migracji do Hamburga wyłącznie przez pryzmat zarobkowy utrudnia Polakom tam mieszkającym, utożsamianie się z miastem przyjmującym i jego mieszkańcami. Z kolei dla migrantów polskich w Berlinie, oferta kulturalno-rozrywkowa miasta jest ważnym czynnikiem determinującym wybór miejsca zamieszkania. Tezę tę potwierdził jeden z badanych (M3), który podał, że „grupa Polaków w Berlinie jest zróżnicowana. Są wśród nich młodzi, dynamicznie się rozwijający Polacy, którzy korzystają z oferty kulturalno-rozrywkowej Berlina”. Należy stwierdzić, że charakter każdego z miast i nieco odmienna oferta kulturalno-rozrywkowa wraz ze zróżnicowaną odległością geograficzną względem Polski są czynnikami, które decydują o odmiennej aktywności w życiu Polonii i miasta przyjmującego. Bierna aktywność w życiu społecznym polskiej diaspory i miasta przyjmującego jest niezwykle istotna, bowiem to od niej często zależy chęć kontynuacji i pogłębiania zaangażowania w aktywność społeczno-kulturową.

Kolejnym przejawem aktywności Polaków w przestrzeni społecznej Berlina i Hamburga jest zakładanie zinstytucjonalizowanych struktur imigranckich. Aktywność Polaków w tej sferze jest również silnie zróżnicowana w badanych miastach. Berlin, ze względu na otwartość na inicjatywy pozarządowe i działania ruchów społecznych, przyciąga osoby, które aktywnie działają w przestrzeni miasta. Jak wynika z informacji podanej przez GUS (2020), w Berlinie funkcjonuje około 50 organizacji i instytucji polonijnych. Liczebność instytucji nie jest zadowalająca, jak bowiem zauważył jeden z badanych (D1), „przy takiej liczebności Polaków w Berlinie, tego zaangażowania społecznego jest zdecydowanie za mało”. Biorąc pod uwagę zaangażowanie nowych migrantów w rozwijanie sieci organizacji polonijnych, należy się spodziewać, że ich liczba będzie systematycznie wzrastać. Dla porównania aktywność pozazawodowa Polaków mieszkających w Hamburgu jest bardzo ograniczona. Wyraźnie zauważalny jest niedobór placówek kultury polskiej. Jak zauważył jeden z ekspertów (D9), „rzeczywiście stowarzyszeń jest niewiele, są pojedyncze osoby, które są bardzo aktywne”. Jak wynika z informacji zgromadzonych przez GUS (2020), w Hamburgu funkcjonuje 26 instytucji i organizacji polonijnych. Jak podkreślił jeden z rozmówców (D3), działalność na rzecz Polonii mieszkającej w Hamburgu koncentruje się wokół Polskiej Misji Katolickiej i to ona jest największą organizacją w mieście. Pozostałym organizacjom trudno jest konkurować z tak dobrze rozwiniętą strukturą. Potwierdził to w swojej wypowiedzi inny badany (W1), mówiąc, że „na pewno na pierwszym miejscu należy wymienić Polską Misję Katolicką, polskie kościoły. Są to ośrodki dbające o utrzymywanie polskiego języka i kultury

wśród Polonii. Przy Polskiej Misji Katolickiej działa największa szkoła sobotnia w Niemczech. Uczęszcza do niej około 500 dzieci”. Kolejny z ekspertów zauważył, że (D7) „przez to, że brakuje organizacji polskojęzycznych, wszystko się skupia wokół kościoła. Polska Misja Katolicka jest takim ośrodkiem jednoczącym”. Należy stwierdzić, że działalność Polskiej Misji Katolickiej, w przeciwieństwie do oferty organizacji polonijnych, jest skoncentrowana nie tylko wokół religii, języka i kultury, ale również codziennych problemów polskich migrantów. Tym samym odpowiada na potrzeby Polaków, co wysoko pozycjonuje tę organizację na liście polskich stowarzyszeń polonijnych⁴. Polscy migranci w Hamburgu, zmagający się z problemem podejmowania pracy poniżej własnych kwalifikacji i szeroko pojętymi trudnościami życia na emigracji, nie otrzymują wsparcia od lokalnych organizacji polonijnych. Dla porównania profil działalności berlińskich organizacji polonijnych jest bardzo zróżnicowany i dotyczy: spraw socjalnych, kultury, rozrywki, polityki, edukacji oraz religii. Jednak najważniejszą ich funkcją jest zrzeszanie Polaków, a szerzej mieszkańców Berlina. Jak stwierdził jeden z respondentów (D1) „ważne jest po prostu to, żeby być razem”.

Stowarzyszenia zakładane przez polską zbiorowość w Berlinie kierują swoją ofertę do szerokiego grona odbiorców. Jak wynika z badań Szczepaniak-Kroll (2017), nowe stowarzyszenia mają wyraźnie inkluzywny charakter. Ich celem jest współpraca ze wszystkimi mieszkańcami Berlina, bez względu na ich narodowość. Dobrym przykładem jest Klub Polskich Nieudaczników, który poprzez swoją nowatorską działalność łączy migrantów polskich z Niemcami. Jak powiedział jeden ze współzałożycieli stowarzyszenia „to był pierwszy raz, kiedy ktoś [Polacy] w ten sposób odważył się zmanifestować swoją obecność. [...] To był taki manifest, że jesteśmy częścią tego społeczeństwa i chcemy je współkreować. Zaprosiliśmy Niemców do dialogu”. Otwartość tego Klubu na wszystkich mieszkańców Berlina potwierdzają: sztyl w języku niemieckim, prowadzenie strony internetowej i profilu na facebooku w języku niemieckim oraz podejmowana przez nich tematyka w ramach różnorodnych projektów (np. Satyra czy hucpa, czyli polscy nieudacznicy jako ambasadorowie Polski).

Szeroki profil działalności berlińskich polskich organizacji spotyka się z zainteresowaniem różnych grup. Jak zauważył założyciel jednej z organizacji (D8) „przychodzą do nas osoby różnej płci, profesji, zróżnicowane wiekowo i narodowościowo. My nie jesteśmy tylko polskoniemieccy. Stowarzyszenie jest coraz bardziej ukierunkowane na wielokulturowość”. Takie otwarcie polskich organizacji na Niemców i mniejszości narodowe pozwala wnioskować, że migranci polscy mieszkający w Berlinie chcą spędzać czas z wszystkimi mieszkańcami miasta, nie zamykając się jedynie w ramach polskiej społeczności. Można uznać, że stopniowo stają się kolejną mniejszością, która wpisuje się w wielokulturowość miasta. To właśnie otwartość Polaków może powodować ich niewidzialność, rozumianą jako wtapianie się w lokalną społeczność miasta i świadcząca zarazem o postępujących procesach integracji. W tym kontekście ową niewidzialność należy oceniać pozytywnie. Koegzystencja oparta na otwartości sprawia, że obie strony – Polacy i Niemcy – poznają się nawzajem i korzystają z różnych jej aspektów.

Wyraźnie odmienną „politykę” aktywności i otwartości prowadzą założyciele organizacji polonijnych w Hamburgu. Znamienny jest ich elitarny, wręcz klubowy charakter. Oferta organizacji kierowana jest wyłącznie do polskiej społeczności, zazwyczaj do wąskiej grupy osób, cechujących się podobnym statusem społecznym i materialnym. Jak podał jeden

⁴ Działalność tej organizacji została szczegółowo opisana przez Szczepaniak-Kroll (2017).

z badanych (D7), w mieście funkcjonuje kilka formalnych i nieformalnych ugrupowań, których liczba członków jest bardzo ograniczona. Organizacje te mają charakter zamknięty i niewielu Polaków wie o ich działalności. Wypowiedź eksperta potwierdza wyniki pilotażowego badania ankietowego⁵, z których wynika, że polscy migranci mieszkający w tym mieście nie znają oferty organizacji polonijnych tam działających. Wyjątek stanowi Polska Misja Katolicka.

Istotną różnicą w zakresie zinstytucjonalizowanej aktywności społecznej polskich migrantów w badanych miastach jest zdecydowanie większa aktywność nowoprzybyłych migrantów w Berlinie i podejmowanie przez nich tzw. aktywności nowego typu, znacząco wykraczających poza działalności typowe dla organizacji polonijnych. Z kolei w Hamburgu zinstytucjonalizowana aktywność polskiej społeczności koncentruje się wokół działań tzw. starej emigracji. Potwierdził to w swojej wypowiedzi jeden z ekspertów (W1), komentując: „obserwujemy, że te osoby, które przyjechały do Hamburga w ostatnim czasie, 10-15 lat, koncentrują się wyłącznie na sferze zawodowej i prywatnej. Starają się zdobyć bardzo dobrą pracę, zapewnić swojej rodzinie warunki bytowe. W mniejszym stopniu są otwarte na aktywne włączanie się w działalność polonijną”. Ponadto, jak zauważa Nowosielski (2020, s. 27), działalność „starej” emigracji postrzegana jest przez nowoprzybyłych migrantów jako nieatrakcyjna i przestarzała, co dodatkowo może zniechęcać nowe fale migracji przed podejmowaniem aktywnych działań na rzecz polskiej zbiorowości. Pomimo, wskazanych różnicowań aktywności społecznej polskich imigrantów w Berlinie i Hamburgu, zauważalne są również podobieństwa, wynikające z obserwowanych współcześnie na świecie trendów migracyjnych. Jedną ze współczesnych cech migracji jest ich feminizacja, znajdująca odzwierciedlenie zarówno w liczebności migrujących kobiet, ale również charakterze ich migracji (Slany, 2008). Jak zauważa Freedman (2008, s. 1), „feminizacja migracji doprowadziła do większej widoczności migrantek w społeczeństwach europejskich oraz wzrastającego udziału kobiet w aktywności migratorów”. Jak sugerują wypowiedzi ekspertów (D1, D4, D5, D6, D9), w obu miastach większą aktywność społeczną wykazują kobiety. Polki nie tylko biernie uczestniczą w miejskich eventach, ale również podejmują aktywne działania, zakładając własne stowarzyszenia, zwiększając tym samym widoczność polskiej zbiorowości. Przeprowadzone badania jakościowe pozwalają na wnioskowanie, że aktywność tych kobiet uzależniona jest od specyfiki kulturowo-społecznej, gospodarczej i politycznej miasta przyjmującego, okresu i motywu migracji oraz przypisywanych im ról społecznych. Wart podkreślenia jest fakt, że Polki mieszkające w Berlinie wykazują się większym zaangażowaniem w życie społeczności lokalnych, zachęcając zarazem Polki w innych miastach niemieckich do podejmowania działań na rzecz zwiększania widoczności Polaków tam mieszkających.

Kolejnym podobieństwem w zachowaniu obu zbiorowości jest brak współpracy starej i nowej grupy migrantów. Skonfliktowane fale migracyjne mają tendencję do tworzenia własnych, ale często o zbliżonym profilu, działalności organizacji polonijnych (Nowosielski, 2016). Odmienny charakter migracji i doświadczenia grup migrujących w różnych okresach utrudniają bądź uniemożliwiają dialog pomiędzy nimi. Zjawisko to wymaga podjęcia odpowiednich działań mających na celu nie tylko aktywizację wszystkich grup wiekowych, ale przede wszystkim ich współpracę. Wykorzystanie doświadczenia każdej z fal migracji może znacząco poprawić sytuację polskich migrantów w niemieckich miastach przyjmujących.

⁵ Badanie przeprowadzone zostało w styczniu 2019 r. w trakcie pierwszej wizyty studyjnej.

Z przeprowadzonej powyżej analizy wynika, że polscy migranci zamieszkujący w Berlinie i Hamburgu istotnie się różnią pod względem podejmowanej aktywności społecznej. Powodów tych odmienności jest wiele, a wśród najistotniejszych wskazać należy: (1) zewnętrzne wsparcie finansowe, (2) specyfikę społeczno-kulturową, gospodarczą i polityczną miasta przyjmującego, (3) motywy migracyjne, (4) ogólną charakterystykę zbiorowości polskiej w danym mieście. Wielokulturowość Berlina generuje zarazem otwartość władz lokalnych na ugrupowania imigranckie. Dowodem tego jest silne wsparcie finansowo-organizacyjne aktywnych społecznie grup polonijnych. Jak zauważył jeden z ekspertów (D6), „w Berlinie wsparcie ze strony władz Berlina, dzielnic jest największe w Niemczech”. Do stowarzyszeń imigranckich trafiają środki m.in. z Urzędu Dzielnicowego Pankow, Urzędu Senackiego ds. Kultury i Europy (Senatsverwaltung für Kultur und Europa), Urzędu Senackiego ds. Rozwoju Miasta i Gospodarki Mieszaniowej (Senatsverwaltung für Stadtentwicklung und Wohnen), Urzędu Senackiego ds. Integracji, Pracy i Kwestii Społecznych (Senatsverwaltung für Integration, Arbeit und Soziales). Z kolei w Hamburgu działalność społeczno-kulturalna zdaje się być celowo ograniczana przez władze miasta. Jak podał jeden z ekspertów (D9), „w Berlinie korzystają ze środków miasta, tutaj tego nie ma. Nie ma takiego wsparcia”. Wypowiedź tę doprecyzował kolejny badany, który stwierdził, że „Hamburg jest bardziej zamkniętym miastem. [...] Hamburg jest miastem hanzeatyckim, bardziej konserwatywnym. [...] Miasto dla grupy polskiej niewiele robi, ale sama ta grupa się nie zgłasza, nie artykułuje swoich potrzeb” (D3). Istotnym źródłem finansowania działalności społeczno-kulturowej Polaków mieszkających w obu miastach są środki finansowe przekazywane z budżetu państwa polskiego. Wsparcie to jest szczególnie ważne dla polskich szkół oraz instytucji organizujących wydarzenia promujące polską kulturę. Środki finansowe przekazywane przez państwo polskie stanowią nieodzowny element aktywizujący. Niemniej jednak badania przeprowadzone przez Nowosielskiego (2019c, s. 24) dowodzą, że środki przeznaczane na politykę polonijną są w opinii stowarzyszeń zbyt skromne, a trudność w ich pozyskiwaniu wiązana jest z przenoszeniem budżetu polonijnego z Senatu do MSZ i z powrotem.

Kolejnym ważnym czynnikiem są motywy migracji. Polskich migrantów w Hamburgu cechuje relatywnie jednowymiarowy sposób postrzegania migracji, głównie przez pryzmat możliwości zdobycia lepszego i lepiej płatnego zatrudnienia niż w Polsce. Natomiast Berlin, jako miasto otwarte na różnorodne społeczne działania oddolne, przyciąga migrantów i migrantki, których motywy migracyjne są zróżnicowane.

Ewolucja i kierunki rozwoju działalności społecznej polskich imigrantów w Berlinie i Hamburgu

Napływ kolejnych fal migrantów oraz zmieniające się trendy migracyjne sprawiają, że swojej ewolucji podlegają również aktywności społeczno-kulturowe podejmowane i realizowane przez polskich migrantów. Jednym z tego kluczowych przejawów jest przyjmowanie przez polską społeczność mieszkającą w Berlinie niejako roli lidera w rozwijaniu sieci polskich organizacji w innych skupiskach diaspory. W opinii badanych jej aktywność jest pewnego rodzaju wzorem działań podejmowanych na rzecz migrantów i mieszkańców miasta przyjmującego. Dobitnie znaczenie aktywności polskiej społeczności w Berlinie dla polskich migrantów z innych ośrodków miejskich podkreślił jeden z ekspertów (D9) „Berlin jest dla

nas jakimś odnośnikiem, szczególnie teraz, kiedy mają polską rzecznikę⁶. W tym kierunku chcemy iść [...]. W niektórych projektach jesteśmy partnerem, w Berlinie te organizacje mają inną siłę sprawczą”. Wyrazem znaczenia berlińskich organizacji polonijnych są również filie tych stowarzyszeń, zakładane w innych miastach niemieckich. Adekwatnym przykładem jest stowarzyszenie *Polnische Frauen in Wirtschaft und Kultur*, które posiada filie w Hamburgu i Kolonii. Działalność tego typu jest niezwykle ważna, albowiem stanowi etap inicjalny w tworzeniu odrębnych zinstytucjonalizowanych organizacji polonijnych w miastach, w których polscy migranci wykazują się mniejszą aktywnością w przestrzeni społecznej.

Kolejnym z przejawów jest rozszerzająca się grupa odbiorców oferty działalności stowarzyszeń polonijnych, pośród których są już nie tylko te, które swoją aktywność kierują do polskiej społeczności, ale swoją ofertę adresują do szerszego grona odbiorców. Widoczne jest to na przykładzie aktywności Polskiej Rady Społecznej. Chociaż zmiana ta jest charakterystyczna niemal wyłącznie dla Berlina, to można się spodziewać, że z czasem podobne zmiany będą zachodziły w Hamburgu.

Współczesne działania organizacji polonijnych w Berlinie potwierdzają, że Polacy starają się podejmować coraz bardziej kreatywne działania. Jest to na pewno istotna zmiana w stosunku do grup migrujących z Polski do Niemiec we wcześniejszych latach, które nie potrafiły, a wręcz nie chciały, odpowiednio wykorzystać własnej odmienności, traktując ją jako stygmat, który należy ukrywać, a nie jako istotny walor i wyróżnik. Ponadto, pozytywnie należy ocenić wzrost liczby organizacji i nieformalnych grup, które swoimi działaniami pomagają polskim migrantom osiągnąć awans społeczny. Jeszcze na początku XXI w., takie aktywności były rzadkością, co potwierdziły badania przeprowadzone przez Saksona (2000). Niewątpliwie, zwiększony zakres działalności stowarzyszeń polonijnych w Niemczech związany jest z napływem nowych migrantów. Pomimo, iż zmiana ta zauważalna jest przede wszystkim w Berlinie, to nowopowstające, nieformalne ugrupowania w Hamburgu podążają tą ścieżką. Dobrym przykładem jest nieformalna grupa MY HH, której celem jest założenie stowarzyszenia o szerokim profilu działalności⁷.

Kolejną wartą uwagi zmianą w funkcjonowaniu stowarzyszeń polonijnych – tym razem wyłącznie w Berlinie – jest wysoko oceniana przez ekspertów współpraca z władzami Berlina. Współczesne organizacje polonijne korzystają przede wszystkim ze środków własnych, konsularnych i dzielnicowych. Jak podał jeden z ekspertów (D6), „początkowo wszystko organizowałem za własne pieniądze, wspólnie zbieraliśmy środki, dopiero ktoś mi doradził, załóż fundację, żebyś mógł starać się o dotacje”. Ze względu na podejmowaną przez stowarzyszenia działalność, wykraczającą poza tematy polonijne, wiele z nich korzysta ze środków pochodzących z budżetów poszczególnych dzielnic Berlina. Jeden z respondentów stwierdził, że współpracę polskich organizacji z władzami lokalnymi należy ocenić pozytywnie, bowiem poprzez kooperację z samorządami Berlina, Polacy są coraz bardziej widoczni dla władz lokalnych, a ich problemy bardziej zrozumiałe dla decydentów (W2).

Kolejną zasadniczą zmianą jest dynamiczny rozwój i wzrost znaczenia przestrzeni wirtualnej i mediów społecznościowych w procesie aktywizacji społecznej polskich migrantów. Aktywność ta jest typowa dla nowej fali migrantów, którzy, dzieląc się swoim doświadczeniem migracyjnym, wspierają nowoprzybyłych migrantów z Polski. Możliwość działalności

⁶ W marcu 2019 r. Katarina Niewiedzial (polska imigrantka) została pełnomocniczką rządu Berlina do spraw integracji i migracji.

⁷ MY HH – grupa założona przez Polki mieszkające w Hamburgu, której celem jest zawiązanie stowarzyszenia aktywizującego społecznie polskie kobiety mieszkające w niemieckich miastach, szczególnie w Hamburgu.

w przestrzeni wirtualnej, zapewnia wielu Polakom stały dostęp do kultury i języka polskiego, a media społecznościowe stają się istotną platformą wymiany doświadczeń oraz udzielenia wsparcia polskim migrantom, wykluczającym kontakt osobowy w trakcie spotkań organizowanych przez organizacje polonijne.

Wreszcie, za przełomowe należy uznać wzrastające zaangażowanie społeczne Polek. Jak już wcześniej wspomniano polskie migrantki zaczynają dominować w aktywnościach podejmowanych przez polskich migrantów w przestrzeni publicznej Berlina i Hamburga. Aktywność społeczno-kulturową Polek w obu miastach należy zakwalifikować do działalności migracyjnej „nowego typu”, wykraczającej poza działania na rzecz Polonii, czego dowodem są wielokulturowe projekty i otwartość organizacji na wszystkich mieszkańców badanych miast.

Zidentyfikowane powyżej zmiany są kluczowe w procesie zwiększania widoczności polskiej zbiorowości w przestrzeni niemieckich miast. Duże zaangażowanie lokalnych liderów w rozwój sieci organizacji społecznych o szerokiej formule tematycznej, prowadzonych przez polskich migrantów, może wywierać istotny wpływ na poprawę jakości ich życia.

Podsumowanie

Aktywność społeczna podejmowana przez Polaków w Berlinie i Hamburgu jest silnie zróżnicowana, przy czym szczególnie intensywnie i wielokierunkowo rozwija się w Berlinie. Społeczności polskie w badanych miastach prowadzą wyraźnie odmienną politykę aktywności i otwarcia organizacji polonijnych. Działania Polaków mieszkających w Berlinie kierowane są zarówno do Polaków, jak i Niemców oraz innych grup etnicznych. Tymczasem w Hamburgu ma ona raczej ekskluzywny charakter, adresowany do Polaków i osób polskiego pochodzenia. Ponadto, w Berlinie oferta lokalnych instytucji i placówek polskich jest relatywnie szeroka. Natomiast w Hamburgu ogranicza się do nauki języka polskiego, krzewienia polskiej kultury oraz podtrzymania polskiej tożsamości.

Działalność polskich migrantów w przestrzeni społecznej miast niemieckich uzależniona od wielu czynników, pośród których za najistotniejsze uznać należy: (1) specyfikę kulturowo-społeczną, gospodarczą i polityczną miasta przyjmującego, (2) okres i motyw migracji, (3) zewnętrzne wsparcie finansowe, (4) trendy migracyjne. Otwartość władz Berlina na inicjatywy mniejszości imigranckich zachęca lokalnych liderów do podejmowania działań na rzecz polskich migrantów i mieszkańców Berlina. Z kolei odmienna specyfika Hamburga oraz słabiej zaznaczająca się współpraca władz lokalnych z grupami imigranckimi, może być utrudnieniem w podejmowaniu działań społecznych na szerszą skalę przez polską zbiorowość. W tym kontekście ważną rolę w rozwoju instytucjonalnej i pozainstytucjonalnej aktywności polskich migrantów w Hamburgu mogą odegrać coraz liczniejsze inicjatywy wspierania nowopowstających stowarzyszeń przez berlińskie organizacje polonijne, a także napływający systematycznie do tego miasta nowi polscy migranci, cechujący się różnymi motywacjami i strategiami migracyjnymi.

Artykuł został przygotowany na podstawie wyników badań jakościowych zrealizowanych w ramach projektu badawczego „Obszary aktywności społecznej polskich migrantów w Niemczech. Studium porównawcze Berlina i Hamburga”, finansowanego przez Polsko-Niemiecką Fundację na rzecz Nauki.

Piśmiennictwo

- Adamson, G. (2007). Immigrants and Political Participation – Background, Theory and Empirical Suggestions. Wien: Fundamental Rights Agency. Pobrane z: http://fra.europa.eu/fraWebsite/attachments/Immigrants_and_political_participation_2006.pdf (7.02.2021).
- Bevölkerung und Erwerbstätigkeit, (2019). *Ausländische Bevölkerung Ergebnisse des Ausländerzentralregisters*. Wiesbaden: Statistisches Bundesamt (Destatis).
- Brettell, C. (2005). Voluntary organizations, social capital, and the social incorporation of Asian Indian. Immigrants in the Dallas-Fort Worth metroplex. *Anthropological Quarterly*, 78(4), 853-882.
- CBOS, (2019). Wyjazdy Polaków do pracy za granicę. Komunikat z badań nr 140, Warszawa: Centrum Badań Opinii Społecznej.
- Freedman, J. (2008). Women, Migration and Activism in Europe, *Amnis*, 8. Pobrane z: <http://journals.openedition.org/amnis/604> (30.09.2020).
- Gabrielli, L., Gsir, S., & Zapata-Barrero, R. (2017). Political and Civic Participation of Immigrants in Host Countries. An Interpretative Framework from the Perspective of the Origin Countries and Societies. W: A. Weinar, A. Unterreiner, & P. Fargues (red.), *Migrant Integration Between Homeland and Host Society. Where does the country of origin fit?* Cham: Springer International Publishing.
- Gandziarowska, J. (2006). Polacy w Berlinie. Uwarunkowania aktywności stowarzyszeniowej polskich imigrantów, *CMR Working Paper*, 10(68), Warszawa: Ośrodek Badań nad Migracjami UW.
- GUS, (2019). *Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2004-2018*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- GUS, (2020). *Baza organizacji i instytucji polskich i polonijnych za granicą*, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Lesińska, M., & Pszczołkowska, D. (2018). Partycypacja polityczna i publiczna migrantów w przestrzeni transnarodowej – przegląd badań i literatury. *CMR Working Papers*, 112/170, Warszawa: Ośrodek Badań nad Migracjami.
- Lisiak, A., & Nowicka, M. (2018). Tacit differences, ethnicity and neoliberalism: Polish migrant mothers in German cities. *Gender, Place & Culture*, 25(6), 899-915.
- Loew, P.O. (2017). *My niewidzialni. Historia Polaków w Niemczech*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Main, I. (2016). Zmiany praktyk jedzeniowych wśród polskich emigrantek w Barcelonie i Berlinie. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, 160(2), 135-156.
- Martiniello, M. (2005). Political participation, mobilisation and representation of immigrants and their offspring in Europe, *Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations*, Malmö: School of International Migration and Ethnic Relations.
- Moya, J.C. (2005). Immigrants and Associations: a Global and Historical Perspective. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31(5), 833-864.
- NBP, (2019). *Polacy pracujący za granicą w 2018 r.* Warszawa: Narodowy Bank Polski.
- Nowak, W., & Nowosielski, M. (2016). Zarys uwarunkowań funkcjonowania organizacji imigranckich – propozycja modelu wyjaśniającego. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, 3(161), 31-52
- Nowosielski, M. (2016). *Polskie organizacje w Niemczech. Stan i uwarunkowania*, Poznań: Instytut Zachodni.
- Nowosielski, M. (2019a). *Polskie organizacje imigranckie w Niemczech – raport z analizy danych zastanych..* Warszawa: University of Warsaw, Centre of Migration Research (CMR). Pobrane z: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-70932-6> (14.06.2021).

- Nowosielski, M. (2019b). Dynamika migracji z Polski do Niemiec i charakterystyka polskiej zbiorowości. *Studia BAS*, 60(4), 75-100.
- Nowosielski, M. (2019c). *Polskie organizacje imigranckie w Niemczech – raport z badania eksperckiego*. University of Warsaw, Centre of Migration Research (CMR). Pobrane z: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-70936-6> (14.06.2021).
- Nowosielski, M., & Nowak, W. (2020). (In) formal social participation of immigrants – are migrants from Poland socially active? *CMR Spotlight*, 21, Warszawa: Ośrodek Badań nad Migracjami.
- Nowosielski, M. (2020). *Polskie organizacje imigranckie w Europie – zbiorczy raport z badania przedstawicieli instytucji krajów pobytu*. University of Warsaw, Centre of Migration Research (CMR). Pobrane z: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-70930-6> (14.06.2021).
- Penninx, R. (2007). Integration Processes of Migrants: Research Findings and Policy Challenges. *Migracyjne i etniczne teme*, 1-2, 7-32.
- Praszałowicz, D. (2010). *Polacy w Berlinie. Strumienie migracyjne i społeczności imigracyjne. Przegląd badań*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Sakson, A. (2000). Uczestnictwo w życiu społecznym. W: A. Wolff-Powęska, E. Schulz (red.), *Być Polakiem w Niemczech*. Poznań: Instytut Zachodni.
- Slany, M. (2008). *Migracje kobiet. Perspektywa wielowymiarowa*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Statistisches Bundesamt, (2020). Niemiecki Federalny Urząd Statystyczny. Pobrane z: https://www.destatis.de/DE/Home/_inhalt.html (25.09.2020).
- Studzińska, D., & Szmytkowska, M. (2020). Konteksty (nie) widzialności w polskich migracjach do Niemiec. Przykład Berlina. *Studia Regionalne i Lokalne*, 80(2), 22-39.
- Szczepaniak-Kroll, A. (2017). Dawna i współczesna rola polskiego duszpasterstwa w środowisku Polaków w Berlinie. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, 163(1), 201-228.
- Szczepaniak-Kroll, A. (2018). Przeobrażenia stylów życia polskich migrantów mieszkających w Berlinie (1980-2015). *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, 168(2), 111-133.
- Zapata Barrero, R., Gabrielli, L., Sánchez-Montijano, E., & Jaulin, T. (2013). The political participation of immigrants in host countries: An interpretative framework from the perspective of origin countries and societies. *INTERACT Research Report 2013/07*, San Domenico di Fiesole: European University Institute.

Summary

Scientific studies do much to embrace the issue of social activity among immigrants, as well as their participation in projects of various types, in both institutional and non-institutional dimensions. Nevertheless, research into the activity of the Polish community in German cities has only rarely been undertaken. In this context, the studies carried out by the authors are of importance as they make clear an intensification of social activity among Polish immigrants in Berlin and Hamburg. An influx of new migrants, attracted to Germany not only by relevant economic motivations, but also by a perceived need for self-development and greater acquaintanceship with new communities in place, tends to allow German institutions to take more interest in immigrant groups, while also sustaining activity within newly-created networks of immigrant organisations. The consequences of all that are for the social and cultural activity engaged in within the Polish community in the cities to become more and more visible and diverse. Although it is

relatively new for these behaviours to assume such a large scale, the observed intensity and spatial scope may sustain the conclusion that even the near-future will bring a significant increase in visibility for the Polish community vis-à-vis both German citizens and immigrant groups.

Specifically, the work detailed in the present paper has mainly sought to identify socio-cultural activity among the Polish migrants present in both Berlin and Hamburg. This involved the authors in efforts to ascertain: (1) factors determining the socio-cultural activity of Polish communities in the cities studied; (2) any noticeable differences between Berlin and Hamburg when it comes to the social activity undertaken by Polish migrants; (3) the directions of development that characterise the institutional and non-institutional activity of the Polish community present in the cities in question (which were selected in line with the high concentrations of Polish communities in both, as well as differences in periods of influx and of a socio-cultural and economic nature).

Only a relatively small number of scientific studies have ever been devoted to the social involvement of Polish migrants in the cities of Berlin and Hamburg.

Relevant research material was collected in 2019, in the course of 7 study visits to Berlin and Hamburg. The authors initiated the research procedure by way of focus-group interviews with 12 members of Polish-diaspora organisations. These respondents represented different age groups and waves of migration, and also occupied different socio-professional positions. 15 in-depth expert interviews were then conducted in Berlin and Hamburg. The survey was participated in by representatives of Polish authorities, German academics, founders and members of immigrant associations, Polish entrepreneurs and representatives of local media. Respondent data was anonymised and coded. A background for the qualitative research was offered by analysis of available statistical information obtained from the German Federal Statistical Office and Statistics Poland (GUS).

Research conducted for the purposes of this article leads to a conclusion that the social activity undertaken by Poles in Berlin and Hamburg is highly diversified, while that in Berlin is developing intensively and in many different directions. Analysis of material collected sustains the conclusion that the Polish communities in question pursue clearly different policies when it comes to the activation and opening-up of Polish organisations. While the activities of Poles living in Berlin are targeted at Poles, Germans and other ethnic groups, those characterising the Polish community in Hamburg are rather exclusive.

Moreover, while the offer of the local Polish institutions in Berlin is relatively wide; in Hamburg, social and cultural activity is limited to the learning of Polish, promotion of Polish culture and maintenance of Polish identity.

Activity on the part of Polish migrants in the social space of German cities is thus seen to depend on many factors, of which the most important are: (1) the cultural, social, economic and political specificity of the host city; (2) the period of and motive for migration; (3) external financial support; and (4) migration trends. The openness of the Berlin authorities to initiatives taken by immigrant minorities is what encourages local leaders to take action for the benefit of Polish migrants and inhabitants of Berlin. In turn, the different specificity of Hamburg, and its authorities' less-pronounced cooperation with immigrant groups, may represent obstacles to social activity being taken up by the Polish community on any larger scale.